

Arne Ivarsson

Hänt i Holaveden

Hösten 2009 avslutade jag mitt skrivande om Stavabygden – gränsbygden. Det omfattar 26 byar med människor, händelser, vägar, odling och bebyggelsehistoria under 400 år. Biblioteket i Ödeshög har nu lagt ut detta på nätet. Det finns också för utlåning att läsa för den som inte har dator.

Det var mina ögon som satte stopp för skrivandet då. Att läsa arkivhandlingar kräver pigga ögon. Mina ögon orkade inte längre. Jag var tvungen att sätta punkt. Men i begränsad omfattning kan jag ändå fortsätta med skrivandet.

I mitt källmaterial i datorn, har jag mycket som jag kan fortsätta att arbeta med. Många människoöden finns lagrade i min dator. Jag vill gärna berätta mera om människor och händelser som jag förut bara nämnt i korthet. Hur många berättelser det blir, det får vi se.

Dessa människoöden och händelser är både från äldre och nyare tid.

I mer än 40 år har jag samlat på uppgifter från gamla tider. Det har varit om händelser, om gammal folktro, om troll och spöken, men framför allt har jag velat berätta om människoöden.

Hör gärna av dig och lämna synpunkter på mina berättelser.

Jönköping i juni 2011

Arne Ivarsson
Kungsgatan 13,
553 31 Jönköping,
Tel 036/71 32 33
(arnei-1@hotmail.com)

Länsman Jon i Ödesiö

Jon Toresson från Ödesiöö var en betrodd man. Det var därför han blev länsman. Allt såg bra ut för honom, men det gick ändå fel. Varför gick det så fel för länsman Jon från Ödesiöö? Jag vill här berätta om honom.

Länsman är en gammal titel. Titeln som sådan fanns med redan i landskapslagarna på 12- och 1300-talen. Från början kallades han länsman kort och gott. Någon gång på 15- eller 1600-talen blev det kronolänsman. Så var titeln fram till 1917 och då ändrades den till landsfiskal.

Till länsman uttogs i gamla tider som regel någon pålitlig bonde. Men han skulle vara läskunnig och skrivkunnig och han skulle ha folkets förtroende. Länsmannen användes till förrättningar i häradet som gällde tvister om jord, om vägar och annat. Han skulle också göra brottsutredningar och undersökningar som gällde brott.

Jon var länsman i Lysings härad. Första gången vi möter hans namn är i domboken från 1629. Den 25 februari detta år hölls ting i Heda. Det var häradets vanliga tingställe på den tiden. Häradshövding var Joen Larsson till Herrtorp och närvarande vid tinget utöver nämndemän och allmoge var länsmannen Måns Pryss samt länsman Joen Toresson i Ödesiöö. Bland nämndemännen har noterats Tore i Järnstad, Per i Stava m.fl.

Jon Toresson var med även vid sommartinget som började den 23 juni 1629. Han deltog då också i en *jordasyn* som gällde Häggestad.

Jon Toresson var också med i den process vid tinget som gällde Ingrid Nilsson från Gumby. Han var troligen åklagare och förde detta mål vid tinget.

Ingrid Nilsson i Gumby stod vid hösttinget 1630 i Heda inför rättal, anklagad för att hon mördat sitt barn.. Hon hade 1628 fött en dotter. Vid födseln var det ett friskt och välskapat barn. Men nästa morgon var det enligt *barnakvinnorna ett faseligt och vanskapt barn med stora leder och knölar och hade ingen barnaskapnad. Barnet kunde i början dia något lite, men sedan måste de ränna mjölk i det. Barnet kunde aldrig själv lära att äta eller dricka, inte heller gå eller gripa med händerna, inte heller tala och inte röra sig själv mer än högra handen litet.*

Till det andra efter det var en byting (= trollbarn) hade modern, Ingrid, blivit rådd att under tre torsdagskvällar sopa ut barnet. Hon gjorde så och som avslutning lade hon i skymningen ut barnet utanför portluckan. Detta gjorde hon för att trollen då skulle ta hand om barnet och samtidigt lämna tillbaka hennes eget barn. Därifrån försvann detta barn under kvällens lopp. Så berättar domboken.

Fyra dagar därefter återfanns något av barnets skelett något drygt stenkast från gården i Gumby.

Länsman Jon deltog i denna rättsprocess. Han hade tillsammans med Lasse i Sestorp och Arvid i Gumby varit på platsen och synat resterna av barnet.

Det framgår inte av domboken vilken åsikt Jon personligen hade i denna fråga.

Men rättens samlade bedömning var att barnet var en *byting* och att *många på detta sätt hade sopat bytingar ut och därför friades Ingrid från att ha mördat sitt barn, till dess högre skäl finnes.*

Vi som nu nästan fyra hundra år senare försöker begrunda detta måste sända en medlidsam tanke till Ingrid i Gumby. Tänk vilken ångest hon haft under lång tid, ett par år, innan hon kom fram till detta beslut. Hon är värd vår medkänsla.

I gamla tider trodde man att trollen kunde komma och hämta människobarn och i stället lägga dit ett av sina egna barn. Den första natten var det viktigt att hålla ljus tända och att vaka över barnet.

Denna tro gällde särskilt om det var barn med svåra kroppsliga och mentala handikapp. Det som Ingrid i Gumby försökte med gick ut på att trollen skulle ta tillbaka trollbarnet och lämna tillbaka hennes eget barn. Sådan folktro levde länge kvar i bygderna.

Detta hände år 1630 i Gumby. Om vi vill vara lite cyniska kan vi säga att det var i *den gamla goda tiden*.

Men vi skall återvända till länsman Jon Toresson i Ödesiöö. Det är ju honom som jag skall berätta om.

År 1632 möter vi Jon igen i domboken. Då hade han stämt in Sven i Kristelsbo till tinget. Det gällde skällsord. Men Sven inställde sig inte och rätten dömde Sven till böter för uteblivande.

Som länsman skulle Jon driva åtal vid tinget. Om han fick kännedom om något brott skulle han informera kronobefallningsmannen i häradet. Det var ett krävande jobb att vara länsman. Ett ansvarsfullt jobb. För många brott var dödsstraff vanliga på den tiden. Ibland kunde han i förväg förstå att om han skulle driva detta mål skulle dessa människor komma att avrättas. Vi kan undra om Jon ibland hade samvetsqual i sitt arbete.

Det var sedan tyst några år om Jon Toresson. Domböckerna har inget att berätta. Förmodligen utförde han sitt arbete bra och några klagomål känner vi inte till. Inte förrän fyra år senare, 1636. Då hade något hänt. Det var en man som hette Nils Knutsson som kom med anklagelser mot Jon Toresson. Denne

Nils Knutsson är intressant därför att han för sin egen del skapade åtskilliga rader i domboken. Vi skall titta på vad Nils Knutsson gjorde sig skyldig till. Och vilken roll han hade i spelet mot Jon Toresson.

Nils Knutsson är omnämnd första gången 1617. Då bodde han i Skinnaretorpet. Han hade då *lockat och belägrat Elin Persdotter i Lindekullen och gjort henne med barn*. Han ville inte gifta sig med henne och då dömdes han att böta 40 daler

År 1623 dömdes han för misshandel till böter. Sedan har jag inte funnit honom i någon dombok förrän 1629. Då dömdes han för hemgång, förmodligen till böter.

År 1631 är han åter omnämnd. Då tycks det åter ha varit något med förbjuden kärlek. Inblandad var också Jöns Nilsson i Heda. Båda dömdes *efter Guds och Sveriges lag* att mista livet, men saken skulle också underställas hovrätten. Där blev troligen domen ändrad till böter.

År 1635 var det dags igen för Nils Knutsson. Då var det samma brott igen, nämligen förbjuden kärlek. Då var han gift men hade *haft hor med den ogifta konan Ingeborg, vidare med den ogifta konan Ingrid Månsdotter i Törsabol samt med Anders hustru i Visjö*. Rätten konstaterade att Nils Knutsson tidigare gjort sig skyldig till enfalt hor, vidare att han *mycket annat ont och förargeligt här i häradet bedrivit, som inte så noga kan specificeras*.

Detta mål slutade med att Nils Knutsson dömdes till döden, likaså *horkonan Brita Larsdotter i Visjö och den ogifta konan Ingrid Månsdotter i Törsabol*.

Alla dödsdomar gick vidare till hovrätten. Därför var förmodligen alla i livet ännu 1636. Då hade Nils Knutsson kommit med anklagelser mot Jon Toresson. Därmed rullades vid tinget upp en hel rad med åtalpunkter mot Jon Toresson.

Jon Toresson hade en dotter som var gift med Anders i Sväm. Denne måg, Anders i Sväm, hade gjort sig skyldig till *horsbrott*, således återigen olovlig kärlek, och detta hade Jon Toresson nedtystat. Han hade underlåtit att åtala sin måg.

Detta hade Nils Knutsson fått kännedom om och han lät uppgiften komma till tinget. Jon Toresson erkände sitt brott. Men sedan kom flera anklagelser. I samband med detta rullades en hel serie av olagligheter upp.

Ambjörn i Fagerhult, i Ödeshögs socken, en gift man, hade *begått hor* med en *ogift kona*, Karin Börjesdotter. Länsmannen Jon Toresson var honom på spåren, och ville släpa honom till tinget, men Ambjörn hade sedan gett Jon Toresson en oxe, en ko och en kviga för att slippa undan rättvisan. Men rättegång blev det ändå till slut. Saken kom till häradsrättens kännedom ändå. Båda erkände sina brott. *Horkonan var ensam i en stuva* när hon födde sitt barn. När barnet var fött hade hon hållit handen för munnen på barnet och kvävt det. På natten därefter hade hon lagt barnet i en bergsskrevla. Ambjörn hade ingen kännedom om detta uppgav hon.

Om länsman Jon uppgav hon att hon inte gett honom något för att hålla tyst och han hade inte heller krävt att få något av henne. Han visste också att hon inget hade att ge honom. Rätten dömde både horkonan Karin och Ambjörn båda från livet.

En gift man, Jöns i Ruskilsby, *hade bedrivit hor* med en ogift kona som hette Kerstin. För att komma undan rättvisan hade han gett länsman Jon kött och smör och Jon hade därefter låtit brottet *bli glömt*. Detta erkände också Jon inför rätten. Men deras brott blev ändå kända och av rätten dömdes de båda, Jöns och Kerstin från livet. Domboken uppger att *och haver varken han eller konan något att böta med*. Om man hade något att böta med gick det lättare att undvika dödsdom. Böterna gick till staten, häradshövdingen, ibland till någon adelsperson som vederbörande lydde under. Vi kan lite syniskt se det som att denna jakt på människor som gjort sig skyldiga till olovlig kärlek var en god inkomstkälla för höga vederbörande. De som då saknade medel låg därför risigt till.

Slutligen framkom det att länsmannen Jon Toresson själv *hade bedrivit hor*. Återigen olovlig kärlek. Det hade han gjort med Lars hustru i Ödesiöö. Detta hade Lasses hustru bekänt när hon låg på sin dödsbädd. Länsmannen tillfrågades och erkände därvid även denna synd.

Häradsrättens beslut i målet mot länsmannen Jon Toresson:

Länsmannen Jon i Ödesiöö *hade varit otrogen mot Konungen och Sveriges rike i sitt kall och ämbete. Han hade nedtystat brott som han efter sin eds plikt borde föra i rätta. Han hade tagit mutor och han hade många grova synder förtigit. Han hade dessutom bedrivit dubbelt hor med Lars hustru i Ödesiöö. Han har inte nekat härtill utan har för rätten bekänt. Blev därför länsmannen Jon i Ödesiöö för uppräknade odygder, och efter Guds Lag Levit 20, dömd ifrån livet.*

Här slutar berättelsen om länsman Jon från Ödesiöö. Vi kan fundera vidare om honom, om hans problem och varför det blev som det blev. Vi vet inte vad som var orsaken till hans fall. Var det kanske när han underlät att ställa sin måg inför rätta? Vi kan inte döma.

Vi vet inget säkert om Jon Toressons bakgrund, men vi kan gissa. Kanske var Jon Toresson född omkring 1580. I Järnstad fanns en bonde som hette Tore Jonsson, född omkring 1555-60. Han var nämndeman på 1620-talet och något in på 1630-talet. Detta var sannolikt Joen Toressons fader.

I Kopparp fanns en ryttare som hette Lasse Toresson. Han blev också dömd till döden. Det var år 1623. Han hade vid ett julkalas hos Per i Stava i självförsvaret stuckit kniven i Olof från Lilla Krokek. Häradsrätten dömde honom till döden. Men Lasse Toresson blev benådad i Hovrätten. Möjligen var Lasse

och Jon bröder? De var ungefär jämnåriga. Om julkalaset i Stava har jag skrivit en särskild berättelse.

Här inställer sig då nästa fundering, den om bonden och nämndemannen Tore Jonsson i Järnstad. Om mina funderingar stämmer blev hans söner, Jon och Lasse båda dömda till döden. Men Lasse blev benådad och levde kvar på sin gård i Kopparp fram till dess att han dog där av ålderdom den 26 februari år 1661. Se mera om honom under Kopparp i mitt arbete *Stavabygden – Gränsbygden*.

Hor är en äldre benämning på utomäktenskapligt sexuellt umgänge. I äldre tider var sexuellt umgänge bara tillåtet inom äktenskapet. Hor var indelat i olika grader. Det var *lönskaläge* om ingen av parterna var gifta. Det var *enkelt hor* där ena parten var gift med någon annan. Det var dubbelt hor om båda parterna var gifta med någon annan.

Under äldre tider var dubbelt hor belagt med dödsstraff. Genom 1734 års lag blev straffet vanligen böter eller spöstraff. Lönskaläge avkriminaliserades 1864.

Arne Ivarsson